

Záró beszámoló Horváthné Dr. Csomó Orsolya OTKA NF 84216 sz. pályázatához

MTA BTK Zenetudományi Intézet

A projekt címe: *A zágrábi mise-rítus repertoárjának változásai a XIV.-től a XVIII. századig.*

Az OTKA NF 84216 sz. pályázat 2011-ben kezdődött. Célja a kivételesen gazdag zágrábi mise-forrásanyag összehasonlítása, legrepresentatívabb graduáléjának kiadása volt.

A magyarországi zenetudományi és liturgikus kutatás fókuszában áll a zágrábi forrásanyag, mivel egy területről itt maradt fenn a legtöbb értékelhető, összehasonlításra alkalmas forrás.

A következő forrásokról volt a projekt kezdetét megelőzően tudomásunk:

1. MR 177 graduale,¹ – német, de zágrábi használatban (Zagreb Metropolitanska Knjižnica)
2. MR 70 Missale, XIII.² – német, de zágrábi használatban (Zagreb Metropolitanska Knjižnica)
(B)
3. III.d.182 graduale³ – XIV. sz (Zagreb, Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti)
4. MR 6 graduale⁴ –1719 (Zagreb, Metropolitanska Knjižnica)
5. MR 13 missale⁵ – XV. sz (Zagreb, Metropolitanska Knjižnica)
6. MR 73 missale⁶ – XV. sz (Zagreb, Metropolitanska Knjižnica)
7. MR 133 missale⁷ – XIV. sz. (Zagreb, Metropolitanska Knjižnica)
8. IV.C.59 missale⁸ – XIV. sz. (Zagreb, Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti)
9. III.d.23 missale⁹ – XV. sz.(Zagreb, Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti)

---

¹ Kinewald 97, Markov 524

² Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai.* [Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez I.], (Budapest: MTA ZTI, 1981.) C 59; Hana Breko, „Zur frage des Entstehungs- und Verwendungscontextes von Codex MR 70 der zagreber Metropolitanbibliothek” in *International Musicological Society Cantus Planus Study Group Papers Read at the 9th Meeting Esztergom & Visegrád, 1998* (Budapest: MTA ZTI, 2001)

³ Janka Szendrei, *A „mos patriae” kialakulása 1341 előtti hangjegyes forrásaink tükrében.* (Budapest: Balassi kiadó, 2005). 223-239.

⁴ Kniewald 86, Markov 524.

⁵ Markov 526, Kniewald 60.

⁶ Markov 526.

⁷ Szendrei M 9, Markov 527., Kniewald 50.

⁸ Kniewald 60.

⁹ Kniewald 60.

10. MR 26 missale¹⁰ – XV. sz. (Zagreb Metropolitanska Knjižnica)
11. MR 168 missale¹¹ – XV. sz. (Zagreb Metropolitanska Knjižnica)
12. MR 170 missale¹² (Georg de Topusko) – XV. sz. (Zagreb Metropolitanska Knjižnica)
13. M.III.23. missale¹³ – XV. sz. (Universitätsbibliothek, Salzburg)
14. MR 62 missale¹⁴ – XV. sz. (Zagreb Metropolitanska Knjižnica)
15. Kálmáncsehi missale – XVI. sz. (Zagreb, Székesegyházi Kincstár)
16. Másik Topusko missale – XVI. sz. (Zagreb, Székesegyházi Kincstár)
17. Nyomtatott Missale Zagrabiense¹⁵ – 1511 (Zagreb, Metropolitanska Knjižnica)

Marginálisan használtuk a processziós forrásokat is.

1. VII-104 processionale, – 1697, (Zagreb, Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti)
2. MR 108 processionale, – 1798, (Zagreb Metropolitanska Knjižnica) (Szendrei C 61)
3. II.a.25 processional, – 1734, (Zagreb Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti)
4. MR 191 processional, – 1742, (Zagreb Metropolitanska Knjižnica) (Markov 531.)
5. II.a.31 processionale, – 1750, (Zagreb Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti)
6. Rukopisa 158 processionale, – XVIII. sz. eleje, fragmentum; (Zagreb Hrvatski Državni Arhiv)
7. 01-75-75 Nyomtatott processionale, – 1751 (Zagreb Biblioteka Bogoslovnog Fakulteta)

A pályázat segítségével több kutató útra is sor került. 2012-ben, 2013-ban, 2014-ben és 2015-ben Zágrábban és más horvátországi könyvtárakban kutattunk, majd 2016-ban került sor a Salzburgi Egyetemi Könyvtárban őrzött díszes misekönyv részletes tanulmányozására.

Kutató útjaink során több új forrást sikerült bevonnunk a projekt céljaiba, és egyben hozzáférhetővé tenni a magyarországi gregorián és liturgikus kutatás számára. Ezek a források a következők voltak:

- III.d.175 Processzionále - Zagreb, Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti
- II.c.45 miscellania - Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti
- frag. 74. (graduale-töredék) - Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti

---

¹⁰ Markov 526.

¹¹ Markov 526.

¹² Markov 527.

¹³ Janka Szendrei, A „*mos patriae*” kialakulása... 12.

¹⁴ Markov 527.

¹⁵ Szendrei M 58

frag. 76. missale-töredék - Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti, továbbá a III.d.182. graduale és az MR 6 graduale olvashatóbb, színes másolatai.

Kutatásunk első állomásaként az ismert források feldolgozására került sor: Az MTA BTK Zenetudományi Intézetében Kiss Gábor által elkezdett Gradualia rendszerben rögzítettük forrásainkat, mely egyben szükségessé és lehetővé tette a források alapos megismerését és részletes feldolgozását, továbbá a rendszer által azok összehasonlítását más magyarországi és külföldi graduálékkal és misszálékkal.

Kutatásunk legalapvetőbb célja a következő volt. Az eddigi irodalmak jelentős része egyetlen mondatot szán a zágrábi forráscsoportnak: a zágrábi mise-források teljesen egységesek, részben kapcsolódnak az esztergomi fővonalhoz, részben pedig attól eltérően, de egy teljesen zárt, egységes hagyományt alkotnak. Ezt az állítást igyekeztünk kutatásainkkal árnyalni, adott esetben cáfolni. Ezen felül egymásik a magyarországi liturgikus-zenei világban közhelynek számító állítást próbáltunk meg részletesen igazolni, miszerint az 1302-22-ig a zágrábi püspöki széket betöltő Augustinus Gazotii, korábbi domonkos szerzetes domonkos mintára alakította át a zágrábi liturgiát.

A fenti két kiindulópont alapján kutatásunk két fő csapásirányban zajlott. Egyrészt a meglévő források részletes összehasonlításában különböző szempontok szerint, másrészt pedig az újonnan felfedezett MR 6 graduale kiadásában. Mindkét irányban eredményeket értünk el.

1. A források összehasonlítása.

A projektben szereplő mise-források átfogó összehasonlítására tettem kísérletet 2015-ben nagyszabású Tudományos Fórum előadásomon, mely a következő linken érhető el:

<https://www.youtube.com/watch?v=EQ67v6eQjag>

Melynek írott változata az interneten is hozzáférhető:

<http://zti.hu/files/earlym/csomomikrofilm.pdf>

Az előadásban komplex összehasonlítást végeztem a források terén a notáció, a paleográfia, a tartalom, a művészettörténeti vonatkozás, és a dallamok segítségével. Az összehasonlítás legfőbb célja a kronológia felállítása volt a források között. A néhány kései forrást kivéve nagyjából a XV. századra teszi minden eddigi irodalom a misszálékat, a korai graduálét pedig a XIV. századra. Ezen belül igyekeztem bemutatni az árnyalatnyi különbségeket, az azonos kezűséget, a tartalmi összefüggéseket és főként eltéréseket. Az összehasonlításban legnagyobb segítségünkre a notáció szolgált, hiszen egyrészt több eredetű notációt is megtalálhatunk a forrásokban, másrészt egy notáció-családon belül (mint pl. a magyar notáció), annak különböző korú változatai is előfordulnak. A notációk mentén folytatott

kutatások a magyar notáció különböző korú és provenienciájú fajtáit mutatta ki, annak segítségével meghatározta a zágrábi mise-források kronológiáját. A magyar notációkon kívül megfigyelhető még a cseh notáció egy fajtája, mely a magyar notáció bizonyos elemeivel keveredett, továbbá a kvadrát notáció és a metzigót-magyar keveréknotáció is. A notációs elemeken kívül részletesen elemeztük az egyes misszálék tartalmát is. Ezek a vizsgálatok is érdekes eredményt hoztak. A forráscsoport rendkívül egységes arculata mellett különleges tételek, tételcsoportok kerültek elő, különösen a sanctoráléban, melyek a datálásra vagy a megrendelő kilétére utaltak. A művészettörténeti elemzés is különleges eredményekkel járt, melyről Wehli Tünde a Művészettörténeti Szemle 2016/1. számában megjelent tanulmányában számolt be. A művészettörténeti, kodikológiai, paleográfiai, tartalmi eredményeket az MTA BTK Zenetudományi Intézet Tudományos Fórumán hasonlítottam össze (l. fentebb).

A forráscsoport egészére vonatkozó összehasonlítás több irányban is kiterjedt. A lengyelországi pálosok által kezdeményezett konferencián a pálos és a zágrábi processziós forrásokat hasonlítottam össze. Ennek az iránynak különleges jelentősége, hogy a Magyar Korona területein belül Zágráb mellett is jelentős pálos közösség élt (Remete), jelentős saját forrás-állománnyal. A processziós gyakorlat összehasonlítására két pálos processzionále adott lehetőséget, az 1644-es újhelyi pálos processzionále,¹⁶ és az 1753-as lepoglavai. Mindkettő Triden utáni, de mivel a pálosok és egy speciális módon ragaszkodtak a saját középkori hagyományukhoz, ezért e két kései forrás is érdemesnek bizonyult az összehasonlításra. Az előadás írott formája leadásra került a pálosok által készítendő kötetbe, de egyelőre nem jelent meg, ezért online formában jelentettem meg:

<http://zti.hu/files/earlym/csomo/palos.pdf>

A zágrábi források esetében leggyakrabban felmerülő tézis a domonkos kötődés. Ezt is vizsgáltam a Dobszay László születésének 80. évfordulójára rendezett konferencián.¹⁷ Az előadáson elsősorban három domonkosrendi szent¹⁸ tiszteletét vizsgáltam a domonkos, más magyarországi és a zágrábi forrásokban. A kifejezetten dominikánus szenteken kívül Purificatio, Annuntiatio és Transfiguratio ünnepeinél találunk egy-egy tétel erejéig domonkos párhuzamokat. Az előadás írott formája szintén online jelent meg:

---

¹⁶ Szendrei, Janka ed. *Graduale Romanum ad usum monasterii Paulinorum de Újhely*, Musicalia Danubiana 24. (Budapest, 2010.),

¹⁷ Dobszay 80 c. zenetudományi konferencián, az MTA BTK Zenetudományi Intézet szervezésében “Domonkos vonások a zágrábi sanctoráléban” címmel

¹⁸ Szent Domonkos, Veronai Péter mártír és Augustinus Gazotti

<http://zti.hu/files/earlym/csomo/dominican.pdf>

A zágrábi forrás csoport esetében is kihagyhatatlan téma a magyar szentek tiszteletének vizsgálata az egyes forrásokban. Erre is sor került, melyben nemcsak a liturgikus tételekre tértem ki, hanem a *Cithara Octochorda*¹⁹ által közölt népelemek is átírásban megjelentek.²⁰ A liturgikus tételek esetében nem csak a mise szigorúan vett tételeit tárgyaltam, hanem a processziós tételeket is összehasonlítottam. A tanulmány online megjelenése:

<http://zti.hu/files/earlym/csomo/szentek.pdf>

Tematikailag a Mária-énekek bizonyultak összetett témának, melyek tételeit Európai összehasonlításban a XVII. Cantus planus Szimpóziumon tárgyaltam.²¹ Az előadás megjelenés alatt a kongresszus tanulmány-kötetében:

Ugyan a forrásoknak csak kis része tartalmaz dallamokat, mégis érdemes volt ezeket is górcső alá venni. A XVIII. Cantus Planus konferencián a misszálékban szereplő kevés dallamról számoltam be.²² A leggyakoribb kottás bejegyzések a prefációk és az Exsultet, előfordulnak néhány helyen a nagyhét egyes szóló-dallamai, továbbá a nyomtatott misszálé tartalmaz további tételeket (ordináriumok, processziós tételek, stb.).

A forrás csoport egészét érintő összehasonlítások mellett a projekt kiemelkedő feladata volt a Metropolitanska Knjižnica MR 6 jelzetű graduáléjának kiadása. A kötet rednkívül kései, mégis több szempontból jelentős. Egyrészt a középkori Magyarországon nagyon kevés teljes graduale található, a zágrábi székesegyháznak is csak egy erőteljesen töredékes graduáléját ismerjük. A zágrábi liturgia történetéből adódóan²³ bizonyítható, hogy ez a kései forrás sok esetben hasonló anyagokat tartalmaz, mint amilyen lehetett a középkori zágrábi graduale. Az impozáns, fatáblával és bőrkötéssel ellátott nagyméretű díszkódex tartalma mellett kiállításában, díszítéseiben is figyelemre méltó és tanulságos. A forráskiadás végül néhány színes facsimile kép mellett - praktikus okokból - átírásban jelent meg, kísérő tanulmányokkal.

---

¹⁹ Kiadás adatai: *Cithara Octochorda I-II.*, kiad. Milan Moguš-Lovro Županović, (Zagreb: Hrvatska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1991)

²⁰ Énekek Szent László tiszteletére, szerk. Kovács Andrea-Medgyesy S. Norbert; (Magyar Napló: 2017), 211-216.

²¹ Cantus Planus Study Group 17. konferenciája, Velence; "The Feasts of the Holy Virgin in the Liturgy of the Mass in Zagreb Cathedral and its Mediterranean Context" címmel

²² Cantus Planus Study Group 17. konferenciája, Dublin; „Notated Chants and Musical Notations in the Missals of Zagreb Cathedral”

²³ Dragutin Kniewald, *Proprium de tempore zagrebačke stolne crkve 1094-1788.* (Zagreb, 1941)